

**MULTIDISZCIPLINÁRIS KIHÍVÁSOK
SOKSZÍNŰ VÁLASZOK**

GAZDÁLKODÁS- ÉS SZERVEZÉSTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

**MULTIDISCIPLINARY CHALLENGES
DIVERSE RESPONSES**

JOURNAL OF MANAGEMENT
AND BUSINESS ADMINISTRATION

Online folyóirat

FŐSZERKESZTŐ: FENYVESI Éva, PhD
SZERKESZTETTE: VÁGÁNY Judit Bernadett, PhD

Borító: FLOW PR

Kiadja: Budapesti Gazdasági Egyetem

Felelős kiadó: Prof. Dr. Heidrich Balázs, rektor

ISSN 2630-886X

2023.

DISSZONÁNS ÖRÖKSÉGEK

DISSONANT HERITAGES

HÜBNER Andrea

Kulcsszavak: *disszonáns/vitatott örökség, identitás, emlékezet, elképzelt helyek, érzelmek, interpretáció, látogatók, közösségek, eurocentrikus kánon*

Keywords: *dissonant heritage, contested heritage, identity, memory, imaginary places, emotions, communities, visitor, interpretation*

JEL Code: *B59, P25, Z13, Z19*

<https://doi.org/10.33565/MKSV.2023.KSZ.01.03>

ABSZTRAKT

Interdiszciplináris írásomban az úgynevezett disszonáns vagy vitatható örökségek tanulmányozhatóságának elméleti kereteit vizsgálom. Abhoz, hogy az egymásnak ellentmondó tartalmú helyek, hagyományok, vagy tárgyak jelentéseit ki lehessen bontani, az identitáselméletek, az emlékezetelméletek és a helyelméletek, különösen az ún. elképzelt helyek elmélete felől érdemes közelíteni az érzelmek pszichológiai vizsgálatának keretében a látogatók és a helyi közösségek tekintetében a multidimenzióális vs. eurocentrikus történettudományi megfontolásokat figyelembe véve.

ABSTRACT

In this interdisciplinary paper I wish to investigate the possible theoretical frameworks for phenomena we call dissonant or contested heritages. Meanings of places, traditions or objects revealed, overlain, or covered by opposing contents seem to open for diverse interpretations if they are examined from the sociological/ social psychological aspects. Identity, memory, and the idea of imaginary places in the framework of psychological approaches of emotions experienced by both the communities and the visitors through the multidimensional vs. the Eurocentric understandings of history help reveal and conceal controversial contents.

KÉT PÉLDA

George Washington és a rabszolgák

Mount Vernon-ban, Washington otthonában jó néhány éve borzolják a kedélyeket a birtokon található rabszolgakunyhók. Az utóbbi kb. két évtizedben, az afroamerikaiak hangjának erősödésével és különösen most, a BLM mozgalom eredményeként a rabszolgotartás és a felelősségvállalás akut kérdéssé vált. Amerika atyjának ikonikus figurájához ma már sehogy sem társítható a rabszolgotartás. Gyakorlati szinten az örökséginterpretáció tud kérdéseket feltenni azzal kapcsolatban, hogy kinek az örökségről beszélünk, ki jogosult azt értelmezni azt, vagy azokat, van-e közösen elbeszélhető múltja a fehér amerikaiaknak és az afroamerikaiaknak. Miért vált a rabszolgotartás kérdése

ennyire átütővé, át lehet-e lépni például Washington esetében, vagy újra kell keretezni a múltat, az emlékezet, az identitások és a helyek értelmezése szempontjából? Az un. *contested heritage* vagy *dissonant heritage* azon helyek vagy örökségek különféle közösségek általi különböző értelmezésével foglalkozik, amelyek legtöbb esetben egymásnak ellentmondanak sokszor hatalmi konstrukciók mentén. (Morgan, 2000)

Római leletek Erdélyben

Erdélyben nem ismeretlen az a jelenség, hogy római leletekkel a magyar lakosság nem szívesen azonosul, ezért vegyes lakosú településeken az ásatásokon való részvétel nehezen tud közösségi élmény lenni, a közösség nem tud, vagy nem hajlandó ezeken a régészeti lelőhelyeken közös emlékezetre és identitásra lépni. A közismert dákoromán elmélettől tartva (mely szerint a románok a dákok és a római birodalom örökösei, vagyis a magyarokhoz képest korábbi lakói a földnek), a magyar lakosság sokszor úgy véli, hogy a római emlékek a románok eredetét és elsőbbségét erősíti a tekintetben, hogy ki jogosult a földet és a múltat magáénak tekinteni. Régészeti leletekben ellenséges tartalmat látnak, nem pedig a múlt egy darabját, ami összekötheti az ott élőket. A Mikházán ásató régész szerint nehéz elmagyarázni valakinek a Székelyföldön, hogy a korábban ott élő kelták vagy rómaiak is az ő örökségének részei (Antal, 2018).

Az örökség, ezekben az esetekben a régészeti lelőhely ellentmondó és egymással harcban álló tartalmakkal bírhat. Az örökséginterpretációnak ilyen helyszíneken különösen fontos elemző és érzékenyítő szerepe lehet az ott élő közösségek bevonásával.

DISSONÁNS ÉS VITATOTT ÖRÖKSÉGEK

Noha az un. „dissonant heritage” (disszonáns örökség) vagy „contested heritage” (vitatott örökség) csak újabban kezelik külön néven, maga a fogalom a 20. sz. utolsó harmada óta már jelen volt az antropológiában, a régészetben, a

történettudományban, az urbanisztikában és a turizmusban. A többértelmű, vagy több módon értelmezhető örökségek kérdése az örökség interpretáció manapság egyik legtöbbet kutatott témája, amely abból a feltevésből indul ki, és azt kérdőjelezi meg, hogy „minden örökség valakié, ennél fogva viszont logikusan nem valaki másé” (Tunbridge & Ashworth 1996:20-21). Mi a helyzet akkor, ha egyazon tárgy vagy helyszín örökségére két vagy több csoport tart számot, mindegyiküknek más jelentéssel és jelentőséggel bír, ezért két vagy több különböző örökségként létezik? Gyakran természetesen egyik a másikról nem vesz tudomást, vagy akár nem is ismeri, sőt egyik a másik ellenében létezik. A kulturális örökség fájdalmas és zaklató is lehet attól függően, hogy melyik társadalmi csoporthoz tartozunk.

Jelen írás azokat a fogalmi kereteket kívánja feltérképezni, amelyekben a vitatott örökség fogalma sokrétűen értelmezhető. Úgy vélem, hogy a disszonáns örökségek vizsgálata csak interdiszciplináris keretben képzelhető el, ezért szociológiai, pszichológiai, és történettudományi elméleteket szeretnék összefüggésbe hozni azzal a céllal, hogy az örökséginterpretáció gyakorlatához minél hatékonyabb gondolati elemeket tudjak felsorakoztatni

AZ ÖRÖKSÉGINTERPRETÁCIÓ SZEREPLŐI: AZ ÖRÖKSÉG, AZ INTERPRETÁTOR, A LÁTOGATÓ ÉS A KÖZÖSSÉG

Örökséginterpretáció

A fenti példákból látható, hogy noha ezek a kérdések történettudományi, szociológiai stb. problémák a mindennapi élet szintjén nagyon is gyakorlati kérdések, amelyeket új társadalmi, vagy politikai helyzetek újra felvethetnek, vagy átírhatnak.

A jelenségek, melyeket ezen fogalmak takarnak a *heritage interpretation* legizgalmasabb témái. A HI magyarra fordításáról évek óta szakmai vita folyik. Úgy tűnik, hogy nincs olyan magyar kifejezés, amely lefedné az *interpretáció* szó tartalmát mivel az *értelmezés* szó tartománya jóval kevesebb mint az angol

fogalomé. Német nyelvterületen *informelle Bildung* az elfogadott megnevezés, de magyarul az informális tanulás is kissé más asszociációkat hordoz, mint a német kifejezés (Wohlers, 2015).

A heritage interpretation olyan tevékenység, amelyet szakemberek és/vagy közösségek végeznek kulturális és természeti örökség bemutatása mentén az adott reakciók, felmerülő ellentmondások és elképzelhető narratívák megismerése céljából. Mivel gyakran merülnek fel ellentétes olvasatok és egymással vitában álló értelmezések a téma kutatói különös odafigyeléssel kezelik az érzelmek megnyilvánulási formáit, kereteit, szerepét és helyét.

Az örökséginterpretáció alapjait Tilden tette le az *Interpreting our Heritage: Principles and Practices for Visitor Services in Parks, Museums, and Historic Places* (1957) c. művében de az 1980-as évektől vett nagyobb lendületet a téma elsősorban két ikonikus könyv Lowenthal *The Past is a Foreign Country* (1985) és Chase and Shaw *The Imagined Past : History and Nostalgia* (1989) c. műve nyomán. Lowenthal tulajdonképpen már ebben a művében a disszonáns örökségek kérdését teszi vizsgálódása középpontjába, noha nem használja a fogalmat. Azt elemzi, hogy a nyugati kultúra hogyan lett a humán tudományok viszonyítási pontja, hogy az európai múlt hogyan szabta saját képére a világ minden tájának történetét és hogyan tette és teszi lehetővé saját múltunk kedvünk és érdekeink szerinti formálását. Olyan fogalmakkal dolgozik, mint a „szelektív erózió”, „invenció” és „feledés” (oblivion). Lowenthal nem légtérben gondolkodott, Hobsbawm „kitalált hagyomány” fogalma (1983) már két évvel korábban ismertté vált azonos című könyve megjelenésekor.

Az örökség interpretáció mai fő árama a még mindig sokak által gyakorolt hagyományos értelmezéssel szemben fogalmazza meg a fő kihívásokat.

A hagyományos értelmezést Smith *authorized heritage discourse* -nak nevezi (cca. hivatalos örökség diskurzus) (Smith 2014). E fogalom alatt azokat a merev előírásokat és szokásokat, hivatalosan elfogadott témákat, narratívákat és morált érti, melyekkel szemben alternatív érvelések nem jönnek szóba. Az örökség

köztudatban élő fogalmát leginkább úgy határozhatjuk meg, mondja, mint valami, ami régi, szép, és a nyugati kultúra terméke, valamint amiknek értelmezése kizárólag a szakértőkre tartozik. Mindezekhez még hozzá kell még tennünk a témákhoz gyakran kapcsolódó szentimentalizmust is (Smith, 2014).

Érthetőbb a probléma, ha a hagyományos idegenvezetésekre gondolunk. Az helyszín, az épület vagy a műalkotás előtt az idegenvezető elmondja az adatokat és ismereteket, amelyeket fontosnak tart, a látogatók pedig passzívan hallgatják, és az információkat különböző mértékben elsajátítják, figyelnek, vagy unatkoznak. Ebben a típusú értelmezési keretben sem az ő személyes kapcsolódásuk, háttérük, tudásuk vagy érzelmeik sem az egymáshoz való viszonyuk nem szempont. Ezzel szemben az örökséginterpretáció elmélete és gyakorlata szerint az örökség értelmezésében a látogatók, a helyi közösség és az interpretációt végző szakember közös gondolkodásának és együttműködésének kell megnyilvánulnia. Ez a gyakorlat lehetővé, sőt kívánatosá teszi, hogy különböző értelmezések és olvasatok kerüljenek felszínre akár érzelmi megnyilvánulásokkal együtt.

Az örökség

Tárgyi, vagy szellemi örökségeinknek nincs konstans tartalma vagy értelmezése, hanem kulturális, társadalmi, vagy politikai áramlatoknak megfelelően újra helyet keresnek maguknak az adott társadalom gondolkodási szövetében. Sokszor az örökségekre úgy tekint a látogató is és maga a közeg is, mint ami idegen testként létezik a mindennapokban, a tájban, a városban semmiféle kollektív emlékezethez nem kapcsolódva. A hagyományos idegenvezetés ezen az elven működik: a turisták körbe sétálják a nevezetességet, az idegenvezető magyarázatát hallgatva, miközben az ott élőkkel semmiféle kapcsolat nem jön létre, ennek igénye sem merül fel. Gyakran előfordul, hogy egy híres épülethez nincs valódi viszonyulása az ott lakóknak, azon kívül, hogy esetleg büszkék rá, mert tudják, hogy híres, és vonzza a turistákat.

Dolgok vagy tartalmak hirtelen fontossá válhatnak, vagy éppen fordítva, elveszíthetik érdekességüket. Néha bizonyos helyszínek kikerülnek az érdeklődés fő áramából. Silvermann (2007) úgy véli, hogy így válnak gyakran a társadalmon kívüli testté például épületek, és-ahogy mondja -ekkor válhatnak bűnözési helyszínekké, vagy megjelennek rajtuk a graffitik.

Az interpretátor

Az ICOMOS 2008 Charterjében a bemutatás (*presentation*) szó az értelmezendő tartalom alaposan megtervezett megmutatását jelenti mely az információ elsajátítását fizikai hozzáférés és infrastruktúra segítségével teszi elérhetővé. ("the carefully planned communication of interpretive content through the arrangement of interpretive information, physical access, and interpretive infrastructure at a cultural heritage site." ICIP, 2008). Ebben az értelmezésben a tartalom ugyanolyan fontos, mint az interpretációs művelet milyensége, azonban ez az értelmezés is egyirányú mozgást feltételez melyben a tények és tartalmak átadása a kulcsmotívum. A cél ez esetben az, hogy a látogató pontosan megértse az interpretált tartalmat.

Ezzel szemben az örökséginterpretáció elmélete és gyakorlata azt vallja, hogy az interpretáció nem lehet top-down művelet, mivel a probléma maga legtöbbször éppen az, hogy egymásnak ellentmondó párhuzamos vélemények léteznek a tekintetben, hogy valójában MI a szóban forgó örökség, illetve, hogy KINEK, MIÉRT és MILYEN FORMÁBAN fontos (Silvermann & Ruggles, 2007).

A látogató

Az örökségi helyszínek értelmezésében természetesen nem csak a helyi közösségek tudásai és érzelmei számítanak, hanem a látogatókra sem passzív befogadóként tekint az örökség interpretáció. Az örökség tárgyához vagy témájához a látogatók is viszonyulhatnak akár szélsőséges érzelmekkel is a ráismerés, megértés vagy feldolgozás folyamán (Wells, Butler & Koke, 2013).

A látogatókutatás az egyik legizgalmasabb területe az örökség interpretációnak. Sok kulturális intézmény még ma is főleg a látogatók számára figyel, pedig az nem mond el mindent arról, hogy mennyire gazdaságos, szükséges vagy fontos az adott helyszín működtetése. Közelebbről megvizsgálva gyakran azt látjuk, hogy a látogatók nem úgy viselkednek és mozognak a kiállítási térben, az állatkertben, a hagyományőrző fesztiválon, vagy a történeti tájban, ahogy szeretnénk, vagy ahogy elképzeljük. Legtöbbször a szövegekkel gyűlik meg a mai látogatók baja-egyre inkább figyelembe kell vennünk a funkcionális diszlexiát: az emberek egyre kevésbé hajlandóak hosszú szakmai leírásokat olvasni, akármennyire érdekesek is. A látogatókutatási vizsgálatokban manapság gyakran használnak látogató megfigyelő applikációkat. Az *eye-tracking* módszer azt vizsgálja, hogy hova néznek a látogatók, illetve, hogy hova néznek legtöbben, így meghatározhatóak a bejárt helyszín kiemelt pontjai. A *visitor tracking* applikáció a látogatók aktivitásának megfigyelésében segíti a kutatót: megismerhetjük a tipikus tevékenységeket, ill. a leggyakrabban használt útvonalakat. Az örökségekkel való találkozásban keletkező látogatói érzelmeket sokféle módon lehet kezelni, azoknak feldolgozásában segíteni lehet és kell egyéni, vagy csoportos helyzetekben.

A közösség szerepe az interpretációban

A szakember (interpretátor) és a látogató ideális esetben nem kizárólagos szereplői az örökség interpretációnak, mint például az idegenvezetés esetében. A harmadik főszereplő a helyi közösség kell, hogy legyen. Az ő jelenük és múltjuk az adott örökségi helyszínben, tárgyban testesül meg. Az értelmezésen és bemutatáson keresztül a megnyilvánulhat(nak) a helyi közösség, vagy közösségek olvasatai, véleményei, érzelmei, emlékezete, amelyek az egyes emberek történeteiben öltönek formát, adnak jelentéseket és tartalmakat a tárgyaknak, helyszíneknek, tájaknak és szokásoknak.

Az örökségi helyszíneken a helyi közösségek szava az interpretáció kihagyhatatlan eleme kellene, hogy legyen az ott lakók vitáival, kétségeivel, fenntartásaival,

kijózanító magyarázataikkal vagy akár vicceikkel a jól bevált tényszerűséggel és hideg adatokkal szemben. Bangall (2003) ezt nevezi érzelmi autenticitásnak” (*emotional authenticity*).

A közösség nem tekinthető evidensen létezőnek, mivel az örökségi értéket létrehozó valahai közösség sohasem azonos azzal a csoporttal amelyik jelenleg magáénak tartja. Amikor bármely örökséggel kapcsolatban a közösség szerepéről beszélünk elvileg mindazon perspektívákra és érdekek összességére kellene gondolnunk, amelyeket az adott közösség tagjai felvet(het)nek. Sok helyen még mindig gyakori jelenség, hogy amikor különféle interpretációs technikák alapján külső szakértők értelmezik a látottakat-hallottakat a megközelítés nem a „miért”, hanem sokkal inkább a „hogyan” szintjén működik (Uzzel, 1998).

SZOCIOLÓGIAI ÉS PSZICHOLÓGIAI ASPEKTUSOK: EMLÉKEZET ÉS KULTURÁLIS EMLÉKEZET, HELYEK ÉS ELKÉPZELT GEOGRÁFIÁK, IDENTITÁS, ÉRZELMEK

Emlékezet, kulturális emlékezet

Mivel a kulturális örökségek pótolhatatlan és egyedi tulajdonai egy adott közösségnek, a kollektív emlékezet az örökséginterpretáció alapkérdése. Az un.” lelkiismereti emlékhelyeken” („sites of conscience”) (Sevcenko, 2002) a közösségek bevonása az interpretációba különösen fontos. Hátrányos helyzetű csoportok esetében kiélezetten merülnek fel a kollektív emlékezeti vonatkozások. Smith szerint a látogatói helyszínek az emlékezet életre keltését szolgálják, és nem önmaguk valóságában érdekesek (Smith, 2014).

A kulturális emlékezet irodalomtudományi, történettudományi, antropológiai és művészettörténeti diskurzusai ugyan más csatornákon zajlanak, mint az örökséginterpretáció, az elméleti alapok ugyanott találhatóak. A kulturális emlékezet témáját, Adelaide és Jan Assmannhoz kötjük, különösen Jan Assmann 1992-ben megjelent *Das Kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen* c. műve okán. Assmann Maurice Halbwachs *La Topographie*

Legendaire des Evangiles en Terre Sainte c. könyvének (1951) gondolatait továbbfejlesztve alkotta meg elméletét. Halbwachs alapján Assmann központi tétele, hogy a történelem, mint olyan, egy konstrukció, melyet hatalmi vagy társadalmi csoportok saját érdekeik és céljaik szerint fenntartanak. Bizonyos eseményeket kiemelnek, nemzeti vagy vallási ünnepek (és a történelemoktatás) keretén belül megerősítenek, igazságként és valóságként kezelnek, más hagyományokat és eseményeket pedig hagynak elfelejtődni, vagy tudatosan segítenek enyészetté válni. A kulturális emlékezet tudománya éppen azzal foglalkozik, hogy mi az, hogy amit egy kultúra vagy hatalmi struktúra emlékezetben tart, vagy nem enged elfelejteni (Assmann, 1992) Arra emlékszünk, amit a kollektív emlékezet keretében el tudunk helyezni, érteni vélünk, és úgy érezzük, hogy közünk van hozzá. Az fog elfelejtődni, aminek az adott jelenben nincs vonatkozási rendszere, amihez nem tudunk kapcsolódni.

A csoport emlékezetei az adott egyénben sokféle módon állhatnak össze egyéni emlékezetté. Assmann szerint, az észlelés lehet egyéni, de az emlékezet csakis társadalmi tud lenni: mindig különféle csoportokhoz tartozik (Assmann, 1992). *Emlékezés alakzatainak* hívja azokat a jelenségeket, amelyek tapasztalások és fogalmak összjátékából jönnek létre. Ezeket konkrét helyhez és időhöz kötöttség, csoporthoz kötöttség, valamint a rekonstruálhatóság mentén lehetséges meghatározni.

Assmann (Halbwachs nyomán) azt állítja, hogy a történelem ott kezdődik, ahol elhal a hagyomány, és megszűnik a társadalmi emlékezet. Ez a kutatási terület, ahol a múltat már “nem lakják” (Assmann 1992) a történelemtudomány fennhatósága.

Az örökség interpretáció sokféle, (akár egymásnak ellentmondó) emlékezeteket akar megszólítani mind a látogatók, mind a helyi közösségek oldaláról. Mivel egymással konfliktusban álló narratívák lendülnek játékba az interpretáció a társadalmi megbékélést szolgálhatja, vagyis eleget tesz a társadalmi fenntarthatóság igényének is. Az örökséginterpretáció gyakorlata jól működhet

olyan határmenti településeken, amelyek a történelem során különböző országok fennhatósága alá tartoztak, melynek következtében előfordul, hogy különféle nemzetiségek keresik az identitásukat az adott régióban egymásnak ellentmondó értelmezéssel és jellemzően politikai feszültséggel kísérve. Az együtt élő, de különböző kultúrájú, vagy vallású emberek közös nevezőit megtalálni mindannyiunk érdeke- ebben tud az örökséginterpretáció támogatást nyújtani.

Helyek, elképzelt geográfiák

A helyek és az örökségek közti kapcsolat kérdése az 1970-es évektől merült fel, amikor a humán geográfia elkezdett újabb megközelítéseket felvetni az emberek tájon hagyott lenyomatainak vizsgálatával kapcsolatban. 1973-ban David Harvey bevezette a „geográfiai fantázia” fogalmát a hely jelentése és a narratívák közti összefüggések tekintetében (Harvey, 1990). Harvey fogalma közel áll Edward Said elgondolásához, aki a Nyugat-Kelet értelmezésében használja a fogalmat, miszerint a Kelet a nyugati kultúra konstrukciója, amely évszázadokon át elképzelt képzeteket vetített rá a Keletre a „máshol” és a „másik” fogalmainak szövedékében értelmezve azt, amit a keleti kultúrák alatt érteni vélt (Said, 1978). Said orientalizmus elmélete szerint a Kelet fogalma, amelyet ő történeti korokon és diszciplínákon átívelően igaznak és állandónak tartott, a nyugati kultúra kivetített fantáziavilága, amelyben a Kelet egyrészt izgalmas és félelmetes, vagyis egzotikus, másrészt elmaradott, fejletlen, vagyis minden módon elmarad az európai kultúra „magaslataitól”. A Kelet abban az értelemben tehát, ahogy az európai hagyományban sok évszázadon át megjelenik, az európai fantázia terméke, vagyis ebben az értelemben nem létezik, azaz fikció.

Az itt részletesen ki nem fejtendő geográfiai fantázia egyéb elméletei szerint is a helyek jelentéssel telítettek, ezek a jelentések pedig fikciók, melyek bizonyos csoportok, kultúrák, vagy vallások számára meghatározó jelentéssel bírnak, mások számára azonban egészen más tartalmuk lehet, vagy akár érdektelenek is lehetnek.

Derek a *Geographical Imaginations* -ban (1994) az emlékezet és a helyek összefüggéseit taglalja a hatalommal való viszony kontextusában: a *will-to-power* a *will-to-map* áruhájában jelenik meg, állítja. Az elképzelt geográfia úgy képez identitást, hogy megalkotja a „Másik” konstrukcióját a másság reprezentációival. Tágabban nézve az elképzelt geográfia a nem -európai ember megjelenítési területe.

Megjelenésük helyei pedig azok a helyszínek, amiket az európaiak valamilyennek látnak, gondolnak és értelmeznek lehetőséget és platformot nem adva a helyi közösségeknek, hogy önmagukat értelmezzék, vagy annak hangot adjanak. Az elképzelt geográfiák többféle modus-ban létező helyek. A *Critical Inquiry*-ban Said (2000) az emlékezet, a helyek és a kitalált dolgok összefüggéseiről ír. A geográfia, mondja, társadalmilag fenntartott érzete a helynek. Jeruzsálemet például, vagy inkább az ideát, sőt, ideákat, amiket Jeruzsálem jelent különféle kitalált történetek hozzák létre, amelyek ráadásul egymással összeegyeztethetetlenek. Egészen más olvasata van a városnak a keresztény, a muszlim és a zsidó kultúra keretében. Ezeket a narratívákat fokozza Jeruzsálem mitologikusnak értelmezett lokációja-szemben a valóságos hellyel. A létező tájat, az épületeket, az utcákat beterítik (*overlain*), sőt, Said úgy véli eltakarják (*covered*) a szimbolikus asszociációk.

Gregory azt mondja, hogy a múltat mindig kérdőre kell vonni, mivel a múlt mindig jelen van anyagi vagy gondolati formában, tárgyakban, vagy mint épített örökség. A múlt sokszor darabokban marad ránk, sokszor pedig, mint hiány kísérti a jelent (Gregory, 1994). Az adott értelmezést Haraway „*situated knowledge*”-nak hívja, amely értelmezésében egy olyan tér, ahol a tudás megképződik (Haraway, 1984:320).

Harvey, Said és Gregory a múltat szimbolikus térként értelmezték, ahol a narratívák annak érdekében jönnek létre, hogy meg tudjuk különböztetni saját magunkat a Másiktól. Minden egyén és közösség szelektál a közös emlékezetből a saját reprezentációs folyamatához, hogy el tudja magát helyezni az őt körülvevő

világban. A szociális reprezentáció elmélete szerint a tudás létrejöttének folyamata során a minket körülvevő folyamatoknak és tárgyakkal értelmet tulajdonítunk, jelentéssel ruházzuk fel, és megnevezzük azokat. A szociális reprezentációk az ismeretlent ismerőssé formálják, kapcsolatot létesítenek régi és új között, segítik a valóságra irányuló koherens viselkedések kialakulását (Moscovici, 1984; Bonardi & Roussiau, 1999).

A 90-es évektől fokozott figyelem terelődött az elmúlt korok európai útleírásaira, mint a helyekről való elképzelések egyik fő forrására. Duncan és Gregory (1999) a *Writes of Passage. Reading Travel Writing* könyv bevezetőjében evidenciaként kezelik, hogy az útleírások, mint helyek bemutatása az íróról és az ő háttéréről, az ő különféle „tekinteteiről” (gaze) tár fel információkat, nem a leírt kultúráról, a bejárt helyről. A képzeletbeli geográfiákról szóló Said által inspirált kutatások sok kérdést vetettek fel a tekintetben, hogy mi módon tudták az európai írók a távoli területeket bemutatni: több évtizede a tanulmányok tárgya, hogy a képzeletbeli geográfiák miféle összetett összjátékai a hatalomnak, a vágyak és a helynek magának. Noha az említett ikonikus kötet ugyan a 18-19. sz-i európai utazók Afrikába, Dél Ázsiába és Európában tett utazásaival foglalkozik, az írások főleg azért érdekesek, mert (több geográfus tollából) fokozott figyelem irányul a hely és a tér fogalmaira. Said *Orientalizmus* c. írása által kiváltott heves viták a képzeletbeli terek vs. valódi terek kérdése felé terelték a tudományos gondolkodást. Tulajdonképpen minden geográfia képzeletbeli amennyiben mindig valamilyen módon nézünk/látunk és csakis reprezentációk sajátos csatornáin keresztül van bejárásunk akármilyen térbe vagy hozzáférésünk akármilyen helyhez. (Duncan & Gregory, 1999) A helyekhez ráadásul mindig érzelmek és hangulatok fűződnek, amelyek színezik, felhangot adnak, vagy egyszerűen akár eredetileg oda nem illő tartalmakat vetítenek rájuk: nem tudnak semlegesek lenni, segítenek a múltat, jelent és jövőt, és benne magunkat elhelyezni.

Identitás

A szociálpszichológus Bruner (1983) szerint a disszonáns örökségek elsősorban identitás kérdések: „az én és a társadalom nem adott és készen formált, fix és időtlen...Sokkal inkább mondhatjuk, hogy az én és a társadalom mindig folyamatban van és alakul”.

A közösségi identitás formálásában és megtartásában, valamint a hatalom kifejezésében, forrásának meghatározásában és megtartásában a múlt reprezentációinak nagy szerepe van. A disszonáns örökségek érthető módon leghangsúlyosabban a gyarmati múlt és más nem szimmetrikus helyzetek, elnyomások kapcsán kerülnek elő. Az első World Archeological Congress (Southampton,1986) agendája a múlttal kapcsolatos kritikus tudatosságra hívja fel a figyelmet. Bond és Gilliam (1994) a régészeti gyakorlatban mindig jelen lévő hatalmi szempontokra helyezik a hangsúlyt aláhúzva, hogy a múltat leképző társadalmi konstrukcióknak nagy szerepük van olyan jelenségekben, mint az elnyomás, a dominancia, az ellenállás vagy. az összejátszás. Ezeket a kereteket például társadalmi mozgások, mint a turizmus és intézmények, mint a múzeumok is fenntarthatják.

Például az afrikai őstörténet etnográfiai kérdésként merül fel sok múzeumban a fehér kultúra rendszerében, ahol sem az nem kérdés, hogy ezek a kultúrák hogyan értelmezték ill. értelmezik saját magukat, sem az, hogy hogyan látták vagy látják a nyugatot.

A Nigériából 1897-ben főleg a British Museumba elhurcolt ún. Benini bronzok kapcsán Opoku (2008) felveti, hogy vissza kell juttatni a tárgyakat, amelyek a beninikirályi palotát díszítették, és soha nem arra voltak szánva, hogy Európába kerüljenek. Hogyan emlékezzen a közösség a saját múltjára -teszi fel a kérdést- ha egy másik állam ellopta a tárgyi örökségüket? Jellemző probléma egyébként, hogy sokáig felmerült az is, hogy a leletgyűttes nem is Beninből származik, hanem a portugál kereskedők hozták be, hiszen a magas művészi minőség sehogyan sem volt összeegyeztethető „vadak” primitív művészetének elképzelésével

MacEnzie és Stone az *The Concept of the Excluded Past* c. könyvükben (1994) az alárendelt csoportok küzdelmeit említik, akik a saját múltjukat szeretnék újraértékelni azokkal szemben, akik különféle vallási, faji stb. diszkriminatív ideológiák alapján ezt megtagadják tőlük. Ez az újraértékelés erőszakba is torkollhat: éppen ezt látjuk jelenleg a Black Lives Matter mozgalom kapcsán. A nyugati hagyomány (történetileg és/vagy esztétikai értelemben) kiemelten értékesnek tartott műalkotásait teszik tönkre aktivisták a számukra gyarmati bűnököt megtestesítő történelmi alakok szobrainak ledöntésével, lefejezésével. Meghökkenően figyelmen kívül hagyják azokat a tipikus nyugati értékeket, mint a régiség vagy művészeti és történelmi érték (MacKenzie & Stone, 1990).

Érzelmek

Az örökségi helyszínek értelmezésekor nem csak a helyi közösségek, hanem a látogatók is viszonyulhatnak-akár szélsőséges-érzelmekkel is az interpretáció témájához vagy tárgyához.

Az emlékezet értelmezésében is óriási szerepe van az érzelmeknek, sőt Campbell (2006) megfogalmazása szerint az érzelmek maguk is eleve reprezentációs kvalitások (*representational quality*). Morton (2013) azt mondja, hogy az érzelmi igazság (*emotional truth*) nem letisztult adatokból áll, hanem (érzelmi töltettől függően) többféle lehetséges kimenettel számol. Az emlékezet az érzelmeken keresztül lép működésbe, de egyik sem független entitás, hanem mindkettő mediált és rekonstruktív (Wertsch, 2002).

Általános elképzelés, hogy a látogató azért érkezik a helyszínre, hogy újat tanuljon, vagy, hogy jól érezze magát. Smith ezzel szemben úgy véli, hogy a látogatói helyszínek önmagukban nem is tekinthetők örökségi értéknek csakis az emlékezet életre keltése eszközeinek, vagyis minden örökségi helyszín vagy történés az emlékezet színháza (Smith, 2014). Sőt, teszi hozzá, nem is feltétlenül azok a részletek vagy momentumok lesznek a legmeghatározóbbak, amiket a kurátorok vagy interpretátorok annak szánnak. Kiállítások és más helyszínek tervezőinek és

működtetőinek figyelembe kell venni a lelki történéseket és számolni kell az előhívott érzelmekkel, amelyek ráadásul ellentmondásos tartalmakkal kapcsolatban az intellektuális feldolgozáshoz is nélkülözhetetlenek. Sőt, fordítva is igaz: ha nincs érzelmi viszonyulás, beüt az unalom és nem jut el az információ a látogatóhoz.

Smith egyik kutatásában (2014) két szempont szerint vizsgálta a *bevonódást* (*engagement*). Arra jutott, hogy a felületes bevonódás inkább enged teret a kritikai megfontolásoknak, mint a túl erős, amely a heves érzelmek miatt akadályozhatja a kritikus belátást. Smith a *megerősítést* (*reinforcement*) találta még kulcsfontosságúnak. Kiállítások megerősíthetik a látogatót valamely vélekedésében és érzelmi hozzáállásában és úgy tűnik ezt az élményt tartják a látogatók a legfontosabbnak Smith kutatása szerint

Smith és Campbell 2015-ös *The elephant in the room: heritage, affect and emotion* c. elemzésükben bevezetik a “bevonódási regiszter” fogalmát (*registers of engagement*), amelynek segítségével kezelhetővé válik az érzelmi kapcsolódások széles spektruma. Vannak látogatók, akiknél felületes, vagy csekély érzelmi reakció figyelhető meg, míg másoknál mély érzelmeket mozgat meg a látvány, viszont a keletkezett érzelem nem feltétlenül jár együtt kritikai felismerésekkel, sőt, valójában kifejezetten akadályozza azokat (Smith & Campbell, 2015). A látogatók sokféleképpen reagálnak érzelmileg is. Az örökségi helyszínek, például a múzeumok nem csak az érzelmek képződésének, hanem az érzelmi feldolgozások helyszínei is lehetnek, vagy kellene, hogy legyenek. A múlttal való szembenézés felismeréseket, érzelmeket és feldolgozást eredményezhet. Interjúkban a látogatók érzelmek széles spektrumát mutatták maga jelentkezett dühtől az örömig és boldogságig, (Smith, 2014), banális nacionalizmustól igazi hazaszeretetig, szomorúságtól empátiáig, felháborodástól elfogadásig és megnyugvásig. Az érzelmek nem kontrollálatlanul és spontánul születnek, hanem a látogatók azon képessége folytán, hogy saját reakcióikat (segítséggel és magyarázatokkal) kezelni tudják az örökségi helyszín vonatkozásában. Ily módon a helyszín és a

szakemberek fontos szerepet játszanak az érzelmek kezelésében és csatornázásában (Smith & Campbell, 2015).

Míg az örökségi helyszíneken képződő értékeket korábban, mint elsajátítandó tudást, vagyis adatokon alapuló szellemi tartalmat képzelték el, a téma mai kutatása sokkal nagyobb hangsúlyt fektet az érzelmekre. Ez valószínűleg összefüggésben van az az un. *élménygazdaság* fogalmának bevezetésével is (Pine & Gilmore, 1999), vagyis azzal, hogy az élmény szerepét gazdasági tekintetben is felismerték.

Az érzelmek vizsgálatát régebben a pszichológián kívül ingoványos, a tudományosság elvárásaival összeegyeztethetetlen területnek tartották. Az örökségi helyszíneken érzelmeket kiváltó hatásokat lekezelőleg az un. disneyfikáció (*disneyfication*) (Graburn & Barthel-Bouchier, 2001; Asworth, 2009) jelenségeihez sorolták, mint amik a giccs és a műveletlenség tartományába sorolandók. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy manapság a legtöbb humán tudomány antropológiai megközelítése eleve több teret enged a pszichológiai vetületeknek főleg az emberi viselkedés és csoportmechanizmusok tekintetében.

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KÉRDÉSEK: AZ EUROCENTRIKUS KÁNON

Azt gondolom, hogy a felsorolt szempontokon kívül a disszonáns örökségek megértéséhez és a helyek sokféle értelmezéséhez mai alternatív történettudományi megfontolásokra is szükség van. A történelmi események vizsgálatakor alapvető kérdés, hogy kiknek a szempontjából, mely hagyomány alapján elemzünk. A hagyományos európai történelemoktatás, amelyet legtöbben megtapasztaltunk, egy fókuszú, európai szemléletű elemzéseket ad. Alább néhány alternatív megközelítést szeretnék megemlíteni.

A jelenkori alternatív történelemszemléleteknek sok tekintetben E. Said Orientalizmus c. műve nyomán kialakult un. posztkoloniális elmélet jelölte ki az utat. Said szerint a nyugati fantázia eurocentrikus keretben értelmezi a világot,

amelyben a felsőbbrendű Európa a centrum, a viszonyítási pont és az Európán kívüli világok az alsóbbrendű perifériák. Az ellentmondásos örökségek sokszor éppen azokon a pontokon tudnak megjelenni, ahol a másféle, nem hagyományos nyugati idői és téri keretek az eurocentrikus világképet hívják ki. A posztkoloniális elméletek multidimenzionális, az európai értelmezésekkel párhuzamos olvasatokat tárnak fel főleg a gyarmati múltú területek kapcsán.

Az utóbbi években egymás után jelennek meg azok a történeti munkák, amelyek megkérdőjelezzik azt az eurocentrikus történeti kánont, amely lineárisan fejlődőnek látja a történelmet az ókortól (Egyiptom, Mezopotámia) kezdve az antikvitáson keresztül a keresztény középkoron és az újkoron át a modern és posztmodern mai mindennapjainkig, amely, ahogy Michael Scott ironikusan megjegyzi – az USA létezésében tetőzik. Scott az *Ancient Worlds: A Global History of Antiquity* művében felteszi a kérdést: „Ancient ‘World’ -or „Worlds””? Az európai történelemoktatás is mindenhol híven tükrözi ezt a szemléletet: még az egyetemeken is ritkán hallunk kölcsönösen egymáshoz kapcsolódó (interconnected) európai és Európán kívüli történelmekről. A régiók és események körül határolt egységekként élnek a fejünkben, amelyeknek semmi köze sincs egymáshoz (Scott, 2016). Az Európához kapcsolható történeti események is általában hermetikusan lezárt külön egységként merülnek fel. Például a nagy földrajzi felfedezések, sőt Amerika felfedezése rendszerint nem érintkezik a reneszánszsal, mintha nemhogy semmi közük nem lenne egymáshoz, de nem is egy időben lettek volna. Annyira hozzászoktunk ehhez a fajta megközelítéshez, hogy ha Görögországot és Rómát viszonylag alaposan ismerjük, úgy véljük, hogy széles körűen tájékozottak vagyunk az antikvitással kapcsolatban. Maga a kifejezés is kizárólag a görög és a római kultúrára vonatkozik és nem kronológiai tartalma van csupán.

A görög és a római történettel foglalkozó munkák címe rendszerint úgy végződik, hogy *’in the Ancient World*. Scott szerint ez azt a képzetet kelti, hogy a görögök

és a rómaiak úgy éltek a Földközi tenger körül, mint békák valami tó partján mit sem tudva a rajtuk kívül létező kultúrákról.

Olyan közismert nagy összefoglaló művek, mint Kenneth Clark *Civilization: Personal View* 1969, 1981, (magyarul: *Nézeteim a civilizációról*, 1985) is kizárólag az európai művészetet és kultúrát érti civilizáció alatt. Ez széles körűen igaz a művészettörténet tudományára és a többi humán tudományokra. Néhány történész már korábban alternatív megközelítést alkalmazott. Braudel például a Földközi -tengert tekintette kulturális egységnek, nem a szokásosan elfogadott egyes kultúrák határait (Braudel, 1949).

Frankopan „Silkroads” c. műve (2015) a hagyományos kánon szétszedésén és újra rendezésén dolgozik. Frankopan a középkori világ centrumait és kapcsolódásait kutatja- többek között azt is bemutatja, hogy szemben az európai történeti kánon által meghatározónak tartott kulturális és kereskedelmi központokkal Bagdad sokkal inkább volt a globális mozgások meghatározója, amit a mainstream történettudomány ill. az iskolai eurocentrikus történelemoktatás is legfeljebb lábjegyzet szinten kezel.

Az alternatív és az eseményeket globálisan értelmező történeti szemlélet egyre több nagy áttörést hoz, és termékeny talajul szolgál az ellentmondásos örökségek értelmezésének, hiszen ezek a gondolati keretek korábban nem létező megközelítéseket tesznek lehetővé.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az örökséginterpretáción belül az egyik legizgalmasabb téma a vitatható ill. disszonáns örökségek kérdése. Manapság naponta vagyunk tanúi olyan váratlanak tűnő megközelítések megjelenésének, amely teljesen más fénybe helyeznek egy megszokott jelenséget felvetve a kérdést, hogy az eddigi értelmezést el kell-e vetni, revideálni kell, vagy megfér egymás mellett több jelentés is. A kérdést az identitás, az emlékezet és az elképzelt helyek szociológiai elméleteinek szemszögéből vizsgáltam a közösségek és a látogatók érzelmi aspektusainak

pszichológiai, illetve az eurocentrikus vs. multidimenzionális történettudományi értelmezés fogalmi keretében.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Antal, E., 2018. Limes Székelyföldön: lehetünk-e büszkék a római örökségre? <https://liget.ro/eletmod/limes-szekelyfoldon-buszkek-lehetunk-e-a-romai-oroksegre#>
2. Assmann, J., 1992. *Das Kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen.* Verlag C.H.Beck, München <https://www.jstor.org/stable/j.ctv1168jkj>
3. Bagnall, G., 2003. Performance and performativity at heritage sites. *Museum and Society*, 1(2), 87-103. <https://doi.org/10.29311/mas.v1i2.17>
4. Bonardi, C. & Roussiau, N., 1999. *Les représentations sociales.* Paris: Dunod.
5. Bond, G. C. & Gilliam, A., 1994. *Social construction of the past: Representation as power*, ed. George Clement Bond and Angela Gilliam. London: Routledge <https://doi.org/10.4324/9780203754412>
6. Braudel, F., 1949. La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'époque de Philippe II. <https://doi.org/10.2307/1790692>
7. Bruner, E. M. & Gorfain, P., 1983. Dialogic narration and the paradoxes of Masada. In: Bruner, E. M. (ed.), *Text, play, and story: The construction and reconstruction of self and society*, pp. 56–79. Washington, DC: American Ethnological Society. <https://doi.org/10.1525/ae.1985.12.2.02a00150>
8. Kenneth, C., 1969. Civilization: Personal View 1969
9. Campbell, S., 2006. Our Faithfulness to the Past: Reconstructing Memory Value. *Philosophical Psychology*, 19(3), 361-380. <https://doi.org/10.1080/09515080600690573>
10. Duncan, J. & Gregory, D. (eds.), 1999. *Writes of Passage. Reading Travel Writing.* Routledge, London and New York. <https://doi.org/10.4324/9780203054543>
11. Frankopan, P., 2015. *Silkroads* Vintage. Reprint edition. <https://doi.org/10.14795/j.v5i3.342>
12. Graburn, N. H. H. & Barthel-Bouchier, D., 2001. Relocating the tourist. *International Sociology*, 16, 147–158. <https://doi.org/10.1177/0268580901016002001>
13. Gregory, D., 1994. *Geographical Imaginations.* Sage Books. <https://doi.org/10.4135/9781446213742.n20>
14. Haraway, D., 1984. Teddy bear patriarchy: Taxidermy in the garden of Eden, New York City, pp. 1908–1936. <https://doi.org/10.21825/documenta.81903>

15. Harvey, D., 1990. Between Space and Time: Reflections on the Geographical Imagination. In: *Annals of the Association of American Geographers* vol. 80(3), 418-434. <https://doi.org/10.4324/9781315832555-32>
16. Hobsbawm, E., 1983. Introduction: Inventing traditions. In: Hobsbawm, E. & Ranger, T. (eds.) *The invention of tradition*, pp. 1-14. Cambridge, MA: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9781107295636.001>
17. Lowenthal, D., 1985. *The Past is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9781139024884>
18. MacKenzie, R. & Stone, P., 1990. Introduction: The concept of the excluded past. In: Stone, P. & MacKenzie, R. (eds.) *The excluded past. Archaeology in education*, pp. 1-14. *One World Archaeology*. London: Unwin Hyman. <https://doi.org/10.1525/aa.1991.93.4.02a00540>
19. Morton, A., 2013. *Emotion and Imagination*. Cambridge: Polity. <https://doi.org/10.1093/analys/anu070>
20. Morgan, K., 2000. George Washington and the Problem of Slavery. *Journal of American Studies* 34(2) <https://doi.org/10.1017/s0021875899006398>
21. Moscovici, S., 1984. The Phenomenon of Social Representations. In: Farr, R. M. & Moscovici, S. (eds.) *Social Representations*. Blackwell Publishers
22. Opoku, K., 2008. Ten essential points on the continued detention of the Benin bronzes by European and American museums. <http://www.modernghana.com/news/184756/50/ten-essential-points-on-the-continued-detention-of.html>
23. Pine, J. & Gilmore, J. H., 1999. Experience Economy: past, present and future. In: Sundbo, J. & Sørensen, F. (eds.) *Handbook on the Experience Economy*. Harvard Business School Press. pp. 21-44. <https://doi.org/10.4337/9781781004227.00007>
24. Said, E., 1978. *Orientalism*. Pantheon Books. <https://doi.org/10.1017/s0026318400007185>
25. Said, E., 2000. Invention, Memory, and place. *Critical Inquiry* 26(2). <https://doi.org/10.1086/448963>
26. Scott, M., 2016. *Ancient worlds: a global history of antiquity*. Hachette UK. <https://doi.org/10.1353/clw.2018.0048>
27. Sevchenko, L., 2002. Activating the past for civic action: the international coalition of historic site museums of conscience. *The George Wright Forum*, 19(4) 55-64. <http://www.jstor.org/stable/43597827>
28. Silverman, H. & Ruggles, D. F., 2007. Cultural Heritage and Human Rights. In: Silverman, H., Ruggles, D.F. (eds.), *Cultural Heritage and Human Rights*. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-0-387-71313-7_1
29. Smith, L., 2014. Visitor Emotion, Affect and Registers of Engagement at Museums and Heritage Sites. *Conservation Science in Cultural Heritage* 14(2) Special Issue for

International Conference on „Critical Heritage in Cross-Cultural Perspectives” https://doi.org/10.1007/978-0-387-71313-7_1

30. Smith, L. & Campbell, G., 2015. The elephant in the room: Heritage, affect, and emotion. *A companion to heritage studies*, 443-460. <https://doi.org/10.1002/9781118486634.ch30>
31. Tilden, F., 1957. *Interpreting our Heritage: Principles and Practices for Visitor Services in Parks, Museums, and Historic Places*. Chapel Hill, N.C., University of North Carolina Press. <http://www.jstor.org/stable/23517079>
32. Uzzell, D., 1998. Interpreting our heritage: a theoretical interpretation, in: *Contemporary Issues in Heritage and Environmental Interpretation*, D. Uzzell and R. Ballantyne (eds.). The Stationery Office, London, pp. 11–25.
33. Wertsch, J. V., 2002. *Voices of Collective Remembering*. Cambridge: Cambridge University. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511613715>
34. Wohlers, L., 2015. *Informális tanulás*. KÖME kiadás

ISSN 2630-886X

18 57

BGE